

MIRJANA GROSS KAO ZNANSTVENA RADNICA¹

Nikša Stančić

Svoj prvi rad tiskala je prof. Gross 1950. god. Bila je to ocjena "Istorijskog glasnika" u kojoj se autorica osvrnula na priloge u časopisu, ali je također dala primjedbe na njegovo uređivanje. Uredništvu je napose zamjerila što u časopisu gotovo i ne donosi informacije o "novim historijskim publikacijama i napretku historijske nauke u nas i u inostranstvu", smatrajući da je "informativna strana ... uvijek nužno vezana uz naučnu funkciju historijskog časopisa".

Uvjerenje o nužnosti vlastite informiranosti i o potrebi širenja informacija o zbivanjima u povijesnoj znanosti u cijelosti, ostalo je trajnim obilježjem djelovanja prof. Gross kao povjesničarke i među povjesničarima. Od samog početka svog rada ona puni stranice časopisa ocjenama napose stranih povijesnih djela i časopisa. Nakon ocjena postupno su došli na red obuhvatniji prikazi kretanja u svjetskoj historiografiji, napose na osnovi uvida u rad kongresa povjesničara u inozemstvu, bilo nacionalnih bilo svjetskih kongresa, te konačno prikazi novih metoda na području povijesne znanosti. Znanje koje je stjecala, prof. Gross je nastojala na taj način posredovati hrvatskoj historiografiji. Kroz te se priloge može pratiti i njezino osobno metodološko obogaćivanje i sazrijevanje.

Želeći nakon osobnih tragičnih iskustava za vrijeme drugog svjetskog rata vjerovati u novo društvo pravde, prof. Gross je početka u svojim ocjenama s nepovjerenjem gledala na "zapadne" metode u povijesnoj znanosti. Međutim, uz eroziju ideala sukobljenih s realnošću tog novog društva te u dodirima sa svijetom i kontrastirajući njegovo metodološko bogatstvo s ograničenjima makar i nedogmatskog marksizma u nas, prof. Gross se ubrzo počela oslanjati upravo na te "zapadne" metode. Prve simpatije za školu "analista" nalazimo, bar napisane, u prikazu Svjetskog kongresa historičara održanog u Rimu 1955 (tiskanom 1957). Znanje o metodologiji prikupljano daljnjih dvadesetak godina iznijela je u sažetu obliku u knjizi "Historijska znanost – razvoj, oblik, smjerovi" (1976, drugo izdanje 1980). Prof. Gross namjeravala je zadnjih godina proširiti tu knjigu, ali ako od toga odustane, bit će korisni i njezini najavljeni prilozi u časopisima s podacima o razvoju historiografije tijekom gotovo dva desetljeća nakon prvog izdanja knjige.

¹ Ovaj tekst izgovoren je na Znanstvenom savjetovanju u povodu 70-godišnjice života Mirjane Gross "Djelo prof. dr. Mirjane Gross" održanom u Zagrebu 26. lipnja 1992. god. i ovdje ga objavujemo bez izmjena.

Konkretni istraživački rad započela je prof. Gross baveći se problematikom socijalne demokracije i radničkog pokreta u Hrvatskoj. Između 1952. i 1959. god. napisala je više priloga o toj temi. God. 1954. je predala, a 1958. obranila doktorsku tezu pod naslovom "Uloga socijalne demokracije u političkom životu Hrvatske 1890 – 1905". Međutim, otada prestaje njezino intenzivnije bavljenje tom problematikom, kojoj će se ipak sporadično vraćati. I sama disertacija ostala je u rukopisu.

Ostajući istraživački na istom razdoblju kraja 19. i početka 20. st., u skladu s problematikom koju je od dolaska na Filozofski fakultet u Zagrebu predavala na Odsjeku za povijest, počinje općenito istraživati razdoblje hrvatske povijesti uglavnom od oko 1878. do 1914. god. Već 1960. tiskana je kao knjiga njezina habilitacijska radnja pod naslovom "Vladavina Hrvatsko-srpske koalicije 1906 – 1907".

To je vrijeme kada prof. Gross širi dokumentarnu osnovicu istraživanja hrvatske povijesti toga razdoblja. Uz građu iz domaćih arhiva i publicistike, počinje se intenzivno koristiti austrijskom građom, a njezini boravci u Beču postaju redovite istraživačke ekspedicije zbog rada na arhivskoj građi i upoznavanja nove literature. Iz takvih će istraživanja proizaći više skupina radova. Zajedničko im je obilježje u tome što oni zbijanja u Hrvatskoj ne promatraju izolirano, već ih – dakako uz izvorne hrvatske gospodarske, društvene i političke uvjete – stavljaju u širi kontekst kretanja u habsburškom okviru u kojem se Hrvatska tada nalazila. Tako postaje uočljivom sva kompleksnost pojava u hrvatskoj povijesti kraja 19. i početka 20. st. te uoči prvog svjetskog rata kojima se prof. Gross tada bavi, a to su napose politika "novog kursa" i razvoj Stranke prava. Habsburškom okviru kao bitnoj odrednici hrvatske politike pridružuje se tada i južnoslavenski kompleks čiju prisutnost prof. Gross registrira već u politici "novog kursa", a zatim napose uoči prvog svjetskog rata u vezi s omladinskim pokretom. Istodobno je svoja istraživanja proširila i na pojedine probleme hrvatske povijesti izvan Hrvatske i Slavonije – na područje Dalmacije, na hrvatsku politiku u Bosni i Hercegovini, a kasnije i na Istru.

Smatram potrebnim napomenuti da je prof. Gross pišući o pravaštvu širila prostor istraživanja na područje koje je, u vrijeme dok se ona time bavila, bilo politički krajnje "osjetljivo". U vrijeme kada je kao optužba visjela ocjena o pravaštvu kao preteći ustaškog pokreta i ideološkoj osnovici genocida nad Srbima u vrijeme NDH, Mirjana Gross je pokazala svu slojevitost pravaštva, razlikujući u njemu izvorno pravaštvo kao težnju za samostalnom hrvatskom državom, pojavno identično suvremenim evropskim nacionalnim pokretima, od tzv. modernog pravaštva koje je hrvatsko pitanje bilo spremno rješavati u "okviru" Habsburške Monarhije (tzv. okviraštvo) ili koje je, dapače, poput Frankova pravaštva, prema ocjeni prof. Gross utemeljenog u malogradanskom sloju, bilo spremno u sklopu trijalističkog uređenja staviti Hrvatsku u službu austrijske politike na Balkanu.

Pregled svojih tadašnjih shvaćanja i ocjena hrvatske povijesti razdoblja 1883 – 1914. god. dala je prof. Gross sažeto u svom dijelu knjige skupine autora: Šidak-Gross-Karaman-Šepić, Povijest hrvatskog naroda 1860 – 1914, tiskane 1968. god. za nastanak koje je i ona dala poticaj.

Izrasla u školi tadašnjeg autoriteta hrvatske historiografije Jaroslava Šidaka i skućenim okvirima vladajuće ideologije, prof. Gross je tada i u sklopu tradicionalne metode nastojala djelovati kreativno. Među hrvatskim povjesničarima isticala se

sustavnošću u istraživanju političke povijesti i nastojanjem da nedogmatski poveže gospodarsku i socijalnu razinu s političkom razinom povijesnih kretanja. Takve težnje te želja za prevladavanjem metodoloških ograničenja i praćenje suvremenih tokova u svjetskoj historiografiji učinili su je prijemčivom napose za metode socijalne historije, što se vidjelo već u prilogu "O francuskoj sociološkoj historiografiji" tiskanom 1963. Metodološkom otvaranju pridonijelo je popuštanje ideološke rigidnosti partije i države u tadašnjoj Jugoslaviji, a novi poticaj tom otvaranju i uočavanju potencijalne snage nacionalnog naboja dali su liberalizacija i pokret u Hrvatskoj 1970/71. Ono je nastavljeno i nakon sloma od 1. prosinca 1971. god. Zbog toga prof. Gross i prije i nakon 1970/71. intenzivno prati sve što se zbiva u zapadnoj historiografiji, jednako kao i inovacijske tendencije kod istočnoevropskih povjesničara, a napose je zaokuplja problem odnosa socijalnih struktura i nacionalnih ideologija. Nakon nekih prethodnih naznaka, pravac kojim će krenuti u novim istraživanjima pokazala je u prilogu tiskanom 1971. god. u Münchenu na njemačkom jeziku o utjecaju socijalne strukture na značaj nacionalnog pokreta u hrvatskim zemljama u 19. st. ("Einfluss der sozialen Struktur auf den Charakter der nationalen Bewegung in den kroatischen Ländern").

Znanstveni radovi prof. Gross, njezini prilozi o metodologiji te "škola peripatetika" (kako je Antun Mažuranić govorio o Gaju), tj. razgovori s povjesničarima i među povjesničarima te nastupi na kongresima i u drugim prigodama, pridonijeli su inovacijskim kretanjima u hrvatskoj historiografiji. Jedno se vrijeme kolokvijalno govorilo o "strukturalistima" i "događajcima" u hrvatskoj historiografiji. Dakako, neki povjesničari su prema novim metodama krenuli potpuno samostalno, a i oni kojima je prof. Gross dala poticaj također su krenuli bliskim ali ipak različitim putovima. Uz ostale, njih je prof. Gross okupila kao urednica zbornika "Društveni razvoj u Hrvatskoj (od 16. stoljeća do početka 20. stoljeća)", tiskanom 1981. Tinjajući sukob "očeva i sinova" u hrvatskoj historiografiji pokazao se na promociji tog zbornika, kada je prof. Gross kao njegov novi doprinos istaknula nove metode, a prof. Šidak nove podatke.

Prvi veliki istraživački proboj zasnovan na novim metodama učinila je prof. Gross na području istraživanja hrvatskih nacionalnih ideologija druge polovice 19. st. Tada se ujedno prvi put ozbiljnije istraživački spustila ispod granice od oko 1878. god. koje se dotad uglavnom držala. Nakon najava u nekim člancima o Anti Starčeviću i Eugenu Kvaterniku tiskanih 1972, pojavila se 1973. god. njezina knjiga "Povijest pravaške ideologije". U njoj je prvi put ono što je dotad nazivano pravaškom "idejom" i promatrano prije svega kroz političku praksu pravaštva, obrađeno kao "ideologija", tj. kao vrijednosni sustav, kao strukturirana cjelina sastavljena od međuovisnih elemenata – nacionalnih, političkih, kulturnih, društvenih shvaćanja, povijesne predodžbe i projekcije budućnosti – zasnovana na najširim interesima slojeva koji je nose, a podvrgnute cilju nacionalne integracije i stvaranja nacionalne države. Ideologiju pravaštva prikazala je prof. Gross kao jednu od suvremenih evropskih romantičnih nacionalnih ideologija, upozoravajući time na uključenost hrvatskih kretanja u evropski okvir.

Prof. Gross namjeravala je istom metodom obraditi i ideologiju "jugoslavizma" (kako naziva ideologiju Narodne stranke) u drugoj polovici 19. st., ali je zastala na

više zasebnih priloga, prije svega o njezinoj konkretizaciji kod Franje Račkog. Prikazala ju je kao ideologiju koja je razvoj hrvatske nacije stavljala u južnoslavenski okvir i koja je težište tog razvoja postupno pomicala s južnoslavenskog identiteta ka hrvatskom nacionalnom identitetu te je imala funkciju hrvatske nacionalne integracijske ideologije. Veću pažnju ideologiji "jugoslavizma" posvetit će u svojim najnovijim knjigama.

Zadnje desetljeće najkreativnije je razdoblje rada prof. Gross. Svoju istraživačku metodu ona obogaćuje novim istraživačkim modelima. To je prije svega shvaćanje o modernizacijskim procesima i odnosu modernizacijskog "centra" i "periferije". Oba ta pojma prisutna su 1980. god. već u naslovu njezina priloga "Modernizacija izvana – reforme u građanskoj Hrvatskoj i Slavoniji za neoapsolutizma". Ti se elementi zatim kod prof. Gross obogaćuju veberovskim shvaćanjima o odnosu moći, gospodarstva i kulture kao čimbenika povijesnog razvoja. Spomenuti članak, uz neke kasnije, bio je najava bavljenja prof. Gross razdobljem neoapsolutizma, a istraživanja provedena pod ozračjem ideala "totalne historije", tj. prikaza svih razina povijesnih kretanja, odvela su je u pustolovinu koja je uz metodološku osposobljenost zahtijevala i golem istraživački napor. Rezultat toga rada te istraživanja u domaćim i bečkim arhivima bila je najprije knjige "Počeci moderne Hrvatske" (s podnaslovom "Neoapsolutizam u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji 1850 – 1860") tiskanoj 1985. O nastojanju da "modernizaciju izvana" – tj. pokušaj bečkog središta da modernizaciju u Hrvatskoj provede samo i u svom interesu – prikaže na što je moguće više razina povijesnog totaliteta, govore područja koja su u knjizi obrađena: demografsko-socijalni razvoj; uprava, sudstvo, policija, žandarmerija, vojska; zemljišno rasterećenje, pokreti na selu; prometnice, privredne ustanove; školstvo, crkvene i religijske zajednice; razina integracije hrvatske nacije, nacionalne ideologije; tisak, književnost, književni jezik, historiografija, prirodne znanosti itd.

Prema istom modelu i uz jednak istraživački napor, prof. Gross je pristupila istraživanju razdoblja 1860 – 1880. god., tj. vremena kada domaće snage nastoje provesti "modernizaciju iznutra". Tako je pet godina nakon pojave prve knjige bio dovršen rukopis (kojemu je dijelove napisala dr. Agneza Szabo) knjige koja je iz tiska izašla 1992. god. pod naslovom "Prema hrvatskom građanskom društvu" (s podnaslovom "Društveni razvoj u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji šezdesetih i sedamdesetih godina 19. stoljeća"). Ona čini cjelinu s prethodnom knjigom, na koju se izravno nadovezuje. Te dvije knjige zajedno čine doista impresivno djelo ne samo po opsegu već i po istraživačkom rezultatu te po činjenici da su u njemu metode "nove historije" u djelu prof. Gross i u hrvatskoj historiografiji dosad najdosljednije i najpotpunije primijenjene.

Ovdje je iznesena samo skica rada prof. Gross. Na ostalim je povjesničarima da je nadopune ili isprave prikazom pojedinih područja rada prof. Gross. Na povjesničarima je da kažu svoje viđenje rada prof. Gross. Ocjene će se, kao i uvijek kad se radi o valorizacijama, zbog našeg većeg ili manjeg znanja ili neznanja ili različitih metodoloških opredjeljenja manje ili više razlikovati međusobno i od onoga što o svom radu zna ili kako svoj rad ocjenjuje prof. Gross. Zbog toga bismo mogli zamisliti temu: Mirjana Gross o svom radu i ocjenama svog rada.

Bibliografija radova
 prof. dr. Mirjane GROSS
 1987 – 1991.

(nastavak bibliografije 1950 – 1987. objavljene u Radovima 20, 1987, 307 – 316.)

1987.²

181. Židovi u Habsburškoj monarhiji u 19. stoljeću, Gordogan, siječanj-travanj 1987, br. 23 – 24, 25 – 38.
182. Liberalizam i klerikalizam u hrvatskoj povijesti (19. i početak 20. stoljeća) NT 6 – 7, 846 – 858.
183. Metodološka pitanja pri komparativnom istraživanju nacionalnih i društvenih odnosa u jugoslavenskim zemljama u 19. stoljeću, Horizontet e historisë, Horizonti istorije 11, 63 – 68.
184. Die Rolle der Eliten in der Modernisierung Nordkroatiens von den fünfziger bis zu den achtziger Jahren des 19. Jahrhunderts, in: F. Glatz, R. Melville (Hrsgb.), Gesellschaft, Politik und Verwaltung in der Habsburgermonarchie 1830 – 1918, Wiesbaden, Budapest 1987, 105 – 135.
185. Dvadeset godina bijesa i očaja ili borba za Rijeku od 1861. do 1881, Dometi, 4, 183 – 225.
186. Die Anfänge des modernen Kroatien, Mitteilungen des Oesterreichischen Staatsarchivs 40, 237 – 269.
187. Karakter političkih stranaka i pseudokonstytucionalizam u Banskoj Hrvatskoj u dualističkom razdoblju, Internationales Kulturhistorisches Symposion Mogersdorf, 1984, 16, Eisenstadt, 187 – 191 (na njemačkom i mađarskom 192 – 198).
188. Hrvatska 1790 – 1914 (Bibliografija radova historičara 1975 – 1985), HZ XL, 22 – 43.
189. Je li u nas metodološka diskusija potrebna ili beskorisna? ČSP 1, 1987, 79 – 101.
190. Identitet Francuske (F. Braudel, L'identité de la France, Paris 1986), HZ XL, 385 – 395.

1988.

191. Financijski temelji nagodbene autonomije civilne Hrvatske i Slavonije, HZ XLI, 89 – 122.
192. Zakon o osnovnim školama 1874. i srpsko pravoslavno školstvo, Zbornik radova o povijesti i kulturi srpskog naroda u SR Hrvatskoj I, Zagreb, 75 – 117.
193. Kultur und Gesellschaft in Kroatien von 1848 bis zum Anfang der achtziger Jahre des 19. Jahrhunderts, in: H. Lemberg, K. Litsch, G. Plaschka, G. Ránki Hrsgb., Bildungsgeschichte, Bevölkerungsgeschichte, Gesellschaftsgeschichte in den böhmischen Ländern und in Europa, Festschrift für Jan Havránek zum 60. Geburtstag, Wien – München, 144 – 159.
194. The Character of Croatian Autonomy in the First Decade after the Hungarian-Croatian Compromise of 1868, in: The Mirror of History, Essays in Honor of Fritz Fellner, ur. S.

² Bibliografiju radova M. Gross u 1987. godini pripremila A. Szabo.

- Wank, H. Maschl, B. Mazohl-Wallnig, R. Wagnleitner, Santa Barbara – Oxford, 275 – 294.
195. Historija, Opća enciklopedija Jugoslavenskog leksikografskog zavoda "Miroslav Križić", Dopunski svezak A – Ž, 227 – 235.
196. Metodološka pitanja pri komparativnom istraživanju nacionalnih i društvenih odnosa u jugoslavenskim zemljama u 19. stoljeću, JIČ, 1 – 2, 25 – 29.

1989.

197. La naissance de l'université de Zagreb, Etudes Danubiennes V, 1, 51 – 64.
198. O političkoj uvjetovanosti djelovanja Ise Kršnjavoga, NT 7 – 8, 1885 – 1887.
199. Kako pisati "historiju društva"?, NT 7 – 8, 1881 – 1884.
200. Regionalna historija i historija društva, NT 7 – 8, 1945 – 1947.
201. Zagreb als Hauptstadt in den ersten Jahrzehnten nach 1848 (s Agnezom Szabo), u: 17. Oesterreichischer Historikertag, Eisenstadt 1987, Wien, 81 – 84.
202. Bürgertum im 19. Jahrhundert, Deutschland im Europäischen Vergleich, I – III, ur. J. Kocka, München 1988, HZ XLII, 291 – 298.

1990.

203. Entstehung und Struktur des Bürgertums in Kroatien in den ersten drei Jahrzehnten nach 1848, in: Bürgertum in der Habsburgermonarchie, ur. E. Bruckmüller i dr., Wien – Köln, 31 – 42.
204. Modernisierung und Rückständigkeit in Kroatien in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts, In: Nationale Vielfalt und gemeinsames Erbe in Mitteleuropa, ur. E. Busek i G. Stourzh, Wien – München 1990.

1991.

205. Starčević, Kvaternik, Pravaštvo, Vjesnik 15. II – 7. III.

1992.

206. Prema hrvatskome građanskom društvu, Društveni razvoj u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji šezdesetih i sedamdesetih godina 19. stoljeća (koautorica Agneza Szabo), Zagreb, 626.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

IZDAVAČ: Društvo za hrvatsku povjesnicu

REDAKCIJSKI ODBOR
Mirjana GROSS, Zagreb
Ivan KAMPUŠ, Zagreb
Tomislav RAUKAR, Zagreb
Petar STRČIĆ, Zagreb

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK
Ivan KAMPUŠ

LEKTOR I KOREKTOR
Branko ERDELJAC

Adresa uredništva:
Savez povijesnih društava Hrvatske
Historijski zbornik
Zagreb, Filozofski fakultet, Ul. Đure Salaja 3

Narudžbe šalžite na adresu:
Filozofski fakultet, Odsjek za povijest, za Historijski zbornik
Zagreb, Ul. Đure Salaja 3

Cijena ovog broja iznosi 20 000 HRD

Izdavanje časopisa sufinancira
Ministarstvo za znanost Republike Hrvatske
Industrogradnja, Zagreb, Savska c. 66 – potpomogla tiskanje rasprave
o Božidaru Magovcu

Slog i prijelom na kompjutoru: DENONA, Pergošićeva 8 – Zagreb
Tisak: KRATIS, Vrapčanska 15 – Zagreb, svibanj 1993.